

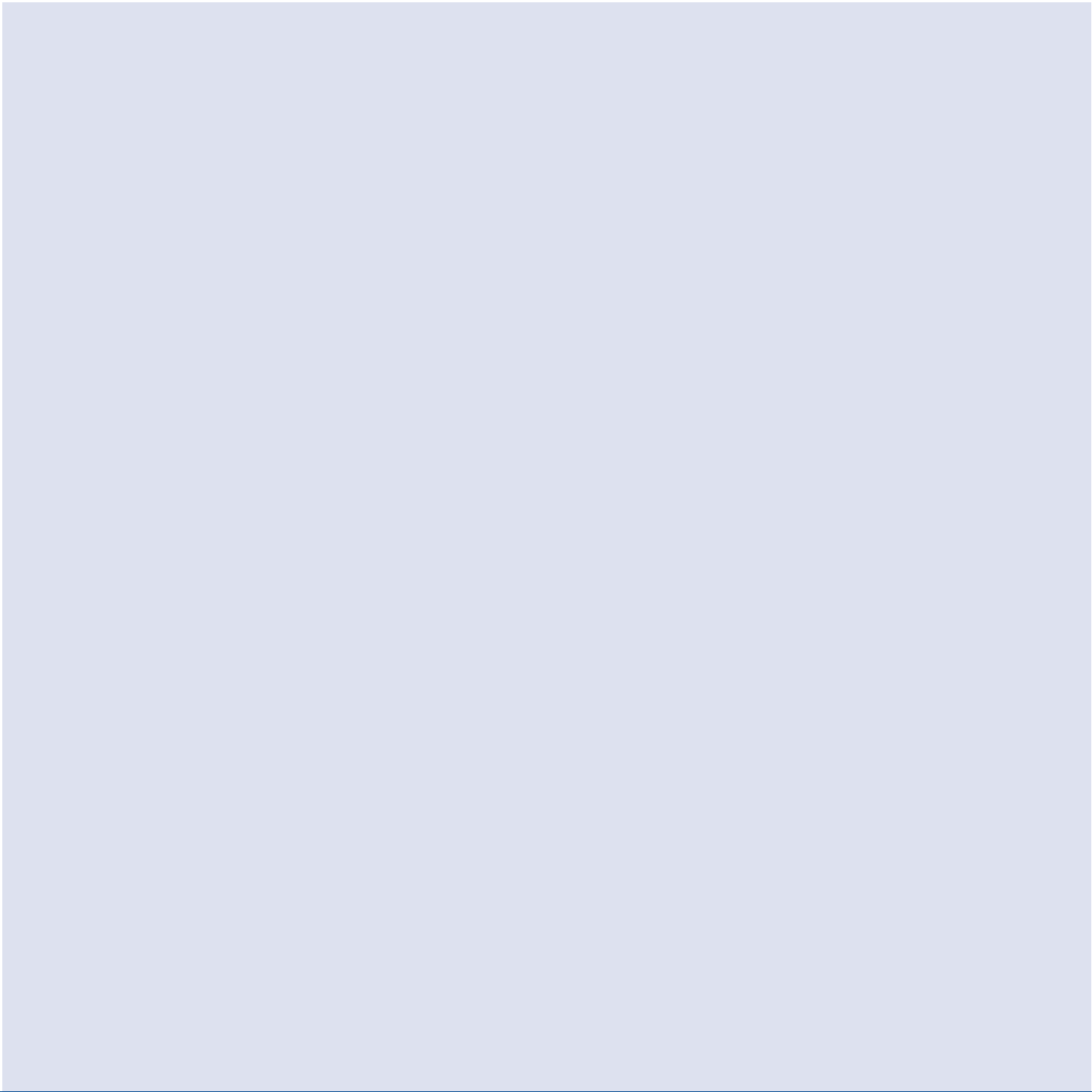
Prof.dr. M. de Bruijn

De telefoon heeft benen gekregen¹

Mobiele communicatie en sociale verandering in de marges van Afrika

Universiteit Leiden

De telefoon heeft benen gekregen¹ Mobiele communicatie en sociale verandering in de marges van Afrika

Oratie uitgesproken door

Prof.dr. M. de Bruijn

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de
Afrikanistiek, i.h.b. de Contemporaine Geschiedenis en Antropologie
van West- en Centraal-Afrika aan de Universiteit Leiden
op vrijdag 5 september 2008

Universiteit Leiden

Ik word anno 2008 regelmatig thuis in Nederland opgeschrikt door de telefoon, die hardnekkig blijft overgaan. Op de display herken ik het Malinese, Tsjadische of Kameroense landennummer; 's avonds staat er altijd wel een nummer uit Afrika in de telefoon. Dat was ondenkbaar toen ik mijn PhD-onderzoek begon in centraal Mali begin jaren 90. Voor de mensen thuis waren wij ver weg. Die ervaring van afstand is nu heel anders.

Bij het ontbijt word ik nu vaak in het *fulfulde* begroet door Ahmadou, een herder uit centraal Mali. Hij vertelt dan dat hij gewoon onder de boom zit naast de koeien. Kennelijk zijn de kosten van communicatie zo gedaald dat hij zich dat kan veroorloven. Hij belt om ons, eigenaar van een deel van zijn kudde, te groeten. De telefoon is ook een mogelijkheid tot verandering van zijn leven, zo bleek toen hij ons vroeg zijn politieke campagne te steunen. Dat deden wij; tenslotte had hij na zoveel jaar recht op een vergoeding voor het hoeden van ons vee. Ahmadou heeft grootse plannen. Na de dood van zijn vader in 2006 is hij het hoofd van zijn familie en clan geworden. Hij wil nu graag een huis bouwen in de stad. Hij vroeg in een van de telefoongesprekken of ik een volgende keer een televisie voor hem mee kan nemen.

Ook de regio's waar oorlog en honger dagelijkse realiteit zijn krijgen toegang tot mobiele telefonie. In 2002/3 woonde ik in centraal Tsjaad. De Tsjadische bevolking wordt al 35 jaar lang geteisterd door burgeroorlog en een repressief staatsapparaat. Een van de gevolgen is grote armoede. Mongo, de 5^e stad van het land, heeft sinds 2005 toegang tot mobiele telefonie. Ousmanou, onze onderzoeksassistent, sms't regelmatig en houdt ons zo op de hoogte van het wel en wee van zijn familie, en het stadje waar we gewerkt hebben. Bij de laatste opleving van de oorlog werden echter alle telefoonverbindingen

verbroken. Het leidde bij onze Tsjadische kennissen (en bij ons) tot een vorm van paniek omdat men zonder contact met de buitenwereld is overgeleverd aan het repressieve regime van President Idriss Deby. De manier waarop informatie uit deze delen van Afrika tot ons komt verandert met nieuwe mogelijkheden van communicatie.

De snelle groei van de mobiele telefonie in Afrika is mogelijk geworden na de liberalisering van de markt voor telecommunicatie.² De groei is onverwacht hoog: de penetratie van de mobiele telefoon is gestegen van één op de 50 personen aan het begin van deze eeuw tot één op de 3, anno 2008.³ Ook de bewoners van agrarische en afgelegen gebieden van Afrika worden pijlsnel geïntroduceerd in de wereld van de draadloze telefonie.

Ahmadou en Ousmanou wonen in de marginale regio's van de wereld, waar moderne technologie spaarzaam aanwezig is. Het is daar vaak niet eenvoudig om te overleven vanwege de natuurlijke en economische omstandigheden en de politieke instabiliteit. Overheidsaandacht voor en investeringen in deze marginale regio's zijn vaak minimaal. Deze regio's worden beschouwd als economisch en sociaal minder interessant. Ahmadou en Ousmanou zien zichzelf echter helemaal niet als marginaal. Voor hen zijn deze regio's deel van hun identiteit. Hun gebruik van de telefoon maakt ook duidelijk dat ze ondanks de afwezigheid van goede infrastructuur niet geïsoleerd zijn. Integendeel, de relaties vanuit deze regio's reiken tot in Europa. De marges zijn niet geografisch af te bakenen; het zijn sociale marges.

Zal de mobiele telefonie de komende jaren de sociale, politieke en economische dynamiek in de sociale marges van onze

wereld veranderen? Betekent het een 'revolutie' in communicatie en ontwikkeling of verandert er *au fond* niets?

Ahmadou en Ousmanou en hun families in Mali en Tsjaad zijn deel geworden van deze veranderingen. Ik volg hen en hun families sinds respectievelijk 1990 en 2002. Recent startte ik een project in de Grassfields in Kameroen. De komende jaren zal ik families in Mali, Tsjaad en Kameroen volgen om deze nieuwe dynamiek van de samenleving te begrijpen. Ik presenteer hier dan ook geen afgerond verhaal, maar ga op verkenning naar de mogelijke veranderingen in de sociale marges van Afrika. Ik leid u in in mijn begrip van sociale marges, in het concept communicatie-ecologie; in de sociale relaties in de marges en tenslotte verken ik mogelijke sociale veranderingen ten gevolge van de nieuwe communicatietechnologie. Hiermee introduceer ik een mijns inziens actueel en belangrijk studieveld binnen de afrikanistiek, waar interdisciplinaire samenwerking een bijdrage kan leveren aan de studie van mobiliteit en migratie, de studie van armoede en de studie van sociaal conflict.

Afrikaanse marges

Waarom onderzoek doen in de marges? Dit is een keuze die politiek en geëngageerd geïnspireerd is: een keuze om meer te weten over mensen die door 'ons', de dominante cultuur, de politiek en economisch machtigen, als de marges van de wereld gedefinieerd worden. Voor mensen in de marge zijn deze het centrum. Zij hebben een eigen stem en visie op de zogenaamde marginaliteit, die hun leven bepaalt. De definitie van de marge is ambigu.

Marges zijn altijd relatief, ze zijn gedefinieerd ten opzichte van de heersende norm. We moeten ons realiseren dat in de term marge ook een politiek project te lezen is. Een markeerpunt is de koloniale tijd toen Afrika als de marge van de wereld werd

beschouwd. Sociale antropologie ontstond als wetenschap voor de studie van het onbekende, van de volken in andere delen van de wereld, van de 'ander', met allerlei weliswaar gewaardeerde normen en waarden, want primitief en exotisch en mooi. De beschouwing van Afrika was dus die van het andere continent, herkenbaar in een tweedeling tussen ons en de ander, tussen de primitieven en ontwikkelden, tussen traditie en moderniteit.⁴ Ondanks ons inzicht in dit proces van 'othering'⁵ denken we nog steeds in tweedelingen en het beeld van Afrika als het andere, gevangen in haar geografie bestaat nog steeds.⁶ Een voorbeeld hiervan is het ontwikkelingsdenken waarbij de definitie van Afrika als probleemcontinent een normatieve invulling geeft aan de ander, die arm is en daarom hulp kan ontvangen.⁷

Deze tweedeling is echter een ambigue realiteit van onze wereld. Genoeg studies van de sociale en economische geschiedenis van Afrika hebben aangetoond hoe verbonden Afrika, en de marginale gebieden binnen Afrika, waren en zijn met onze wereld, in de vorm van handel, slavernij, het dagelijkse leven en ideeën, zij het vaak in relaties van ongelijkheid.⁸ Het bestuderen van transnationale netwerken, van migratiepatronen, van de gevolgen van globalisering kan niet meer weggedacht worden uit de studie van Afrika.⁹ Afrika is niet alleen plaatsgebonden. Zoals James Ferguson¹⁰ zo mooi duidt: 'Africa' is een categorie via welke de wereld vorm krijgt, niet enkel als een geografische notie, maar als een structurend principe waarbinnen ruimte is voor vele culturen, complexiteiten, aanpassingen en mobiliteiten. Afrika is verweven met de wereld, net als de marges binnen Afrika. De ander en de marge zijn niet te definiëren buiten onszelf. Deze verwevenheid neemt nieuwe vormen aan met de huidige veranderingen in communicatiemogelijkheden.

We kunnen de marges verkennen als sociale ruimtes

waarbinnen mensen een bestaan, zij het soms minimaal, opbouwen; en als politieke ruimtes waarmee de politieke, economische en sociale relaties in onze wereld (ten opzichte van elkaar) worden gedefinieerd: de marge is de onderste tree in de heersende hiërarchie. Als sociale en politieke ruimte speelt de marge, het marginaal zijn, een rol in de identiteitsvorming, en in sociale relaties en netwerken binnen en buiten de marges.

De wijze van samenleven in de marges wordt geconstitueerd door 'onzekerheid'.¹¹ Mobiliteit, letterlijk verplaatsing, is belangrijk in de omgang met onzekerheid, hetzij om de situatie te ontvluchten, hetzij om economische verbetering te zoeken. Ook de mensen in de marge ervaren hun eigen positie als marginaal ten opzichte van anderen, met name als de consequentie van het wonen in de marge armoede is. Echter het ontsnappen aan deze economische en politieke positie blijkt heel moeilijk. Dit is een historisch gegeven van de marges.¹² Veelal leidt deze verplaatsing de migrant of reiziger naar een gelijksoortige economische, en sociale ondergeschikte positie; een verplaatsing van marge naar marge. Op deze wijze hebben zich in de loop der geschiedenis¹² samenlevingen gevormd tussen plaatsen en in sociale ruimtes, met een specifieke sociale positie.¹⁴ We kunnen spreken van migratieculturen¹⁵, of reizende culturen (*travelling cultures*).¹⁶ Ook binnen de sociale marges geven mensen actief vorm aan hun bestaan, hoe minimaal vaak ook. Toegang verkrijgen tot de marges is een economische strategie omdat zich daar specifieke activiteiten ontwikkelen.¹⁷ De sociale marges bieden allerlei mogelijkheden van economisch en sociaal handelen.¹⁸ Het zijn (semi-autonome) sociale velden met eigen wetten en regels,¹⁹ waarbinnen verschillende sociale groepen, kinderen, ouderen, vrouwen en mannen een bestaan verwerven.²⁰ Deze sociale velden zijn verbonden met die andere, 'normale'

wereld. Er bestaat ook verwevenheid met die wereld door bijvoorbeeld arbeidsrelaties, en doordat mensen overstappen naar de andere kant: zij die het maken. In de percepties van de normale wereld dient de marge als een spiegel. De mensen in de marge krijgen een plek in die 'normale' wereld, geduid met armoede, illegaal, crimineel, of gek.²¹ De sociale marge past niet binnen de heersende norm: vanwege de mobiliteit van de bewoners van de marge maar ook vanwege de definitie van hun activiteiten als illegaal en 'anders'.²² Overheidsbeleid en politiek hebben moeite met de marges omdat zij in de mazen van de norm en wet bestaan.²³ Mensen formuleren vanuit de marge commentaar op deze opgelegde positie. We kunnen zeggen dat sociale marges betwiste sociale ruimtes zijn, van waaruit mensen hun stem kunnen laten horen, en de marginaliteit betwisten of 'gebruiken'. Processen van in en uitsluiting zijn hier deel van en leiden tot steeds veranderende sociale ongelijkheden. De benoeming van de marges is dus altijd een politiek project.²⁴

Hoe kunnen we deze sociale en mobiele marges onderzoeken? De studie van de mobiele en sociale marges kan niet plaatsgebonden zijn. Het zijn reizende culturen, waarvan in de analyse het idee van verplaatsing en reizen centraal moet staan.²⁵ Wie betwist de marge, en wordt de onderzoeker zelf geen deel van dit politieke project? Onderzoek in de marges is een etnografisch avontuur.

Mijn eigen etnografisch avontuur speelde en speelt zich af bij nomaden in Kameroen en Mali, en bij migranten in Tsjaad. Ik heb in deze ontdekkingstocht de afgelopen 25 jaar onderzocht hoe sociale marges ontstonden, en bestaan en hoe geografische marges en sociale marges met elkaar verbonden zijn; en hoe ambigu posities in de marges zijn. Marges worden zowel van buitenaf als van binnenuit gedefinieerd, zoals de voorbeelden

uit Mali, Tsjaad en Kameroen die ik nu presenteer laten zien: Nomaden zijn reizend, en worden beschouwd als marginaal. Zij leven in ecologisch marginale regio's waar zij hun veelhoeden. Door hun mobiele levenswijze waren zij altijd ongrijpbaar voor de staat. Zowel de verbondenheid met de ecologie van de gebieden waar zij wonen en de mobiliteit zijn essentieel onderdeel van de identiteit van veenomaden. De nomade werd deel van een sociale marge toen de droogtes van de jaren 1970 en 1980 van de vorige eeuw hen dwong te verhuizen naar andere gebieden in het zuiden en naar steden, om daar arbeid te verrichten in dienst van anderen. De oude woonwereld werd verbonden aan de nieuwe. Ahmadou's familie leeft ook verspreid en Ahmadou, zelf een relatief rijke veehouder, heeft relaties met mensen in de armoede-economie in Ivoorkust, Zuid-Mali en Ghana. Het is een leven in de sociale marge 'on the move'.²⁶

Overheden hebben nooit geïnvesteerd in Centraal Tsjaad, waar armoede endemisch is en arbeidsmigratie naar Soedan, Ndjamena, de hoofdstad van Tsjaad, en Nigeria al van de koloniale tijd dateert. De vele burgeroorlogen hebben de economische situatie in deze marges alleen maar verslechterd. Politieke repressie is gedecentraliseerd tot het laagste niveau. De stem uit de marges is zwak vanwege de moeilijke positie van Tsjadiërs die in armoede leven onder een repressief regime en zich ondergeschikt voelen ten opzichte van andere landen.²⁷ Ousmanou's sociale marge reikt tot in Ndjamena, Kameroen en Nigeria.

De Grassfields in Kameroen zijn een voorbeeld van de politieke marge, omdat dit Engelstalige deel van Kameroen altijd benadeeld is binnen de nationale politiek van Kameroen. De Kameroense diaspora in Europa en de VS is groot en heeft een belangrijke zeggenschap in de lokale politiek, die bekend is om het sterke aandeel in de oppositie van Kameroen. Die diaspora

is een nieuwe fase in de mobiliteitsgeschiedenis van de Grassfields. Het gebied is altijd deel geweest van handelsroutes met Nigeria. Ook werd arbeid voor de plantages in de koloniale tijd uit dit gebied gehaald. Iedere familie in dit gebied heeft een geschiedenis van mobiliteit.²⁸ De term 'bushfallers' duidt de meest recente stroom van migranten naar Europa, op zoek naar een beter bestaan en weg van de door henzelf gedefinieerde marginaliteit in de Grassfields. Zij investeren in grote villa's, in politieke partijen en in de identiteit van de Grassfielder.²⁹

Communicatie-ecologie

De vraag hoe mensen contact houden en communiceren in deze uitgestrekte sociale ruimtes leidt naar het domein van de relatie tussen samenleving en communicatie. Zoals de voorbeelden laten zien zijn de sociale en mobiele marges gevormd rond een complex van relaties en verandering, waarin afstand en 'horen bij' centrale begrippen zijn. Om deze complexiteit en tevens de verwevenheid met de andere wereld te kunnen beschrijven introduceer ik het begrip 'communicatie-ecologie' gebruikt door Horst en Miller in een studie naar de relatie tussen mobiele telefonie en armoede in Jamaica. Zij geven geen expliciete invulling van het begrip. Ik relateer de interpretatie van ecologie aan mijn eerdere werk waarbij de relatie mens/ samenleving en natuurlijke omgeving centraal stond.³⁰

Het begrip ecologie biedt een interessante invalshoek om de relatie te beschrijven tussen mens, samenleving en zijn omgeving waarin communicatie en communicatietechnologie een belangrijke rol spelen. Geïnspireerd door Ingold³¹ zie ik ecologie als een ingewikkeld net van relaties tussen samenleving, individu en omgeving binnen de marges en daarbuiten. Het is een web van relaties dat nooit in evenwicht is en waar

plaats en macht continu gheredefinieerd en heronderhandeld worden. Communicatietechnologie voegt een nieuw element toe aan deze set van relaties. Het voegt de wereld van virtualiteit, van relaties en van communiceren toe aan het scala van mogelijkheden waaruit mensen putten om een bestaan op te bouwen. Mensen zoeken in dit web van relaties en communicatie steeds weer nieuwe wegen: *pathways* van communicatie, net als samenlevingen *pathways* kunnen ontwikkelen.³² In deze interacties zit een moment van wederzijdse toe-eigening van individu/samenleving en omgeving besloten. Dit is een cultureel en sociaal specifiek en zeer dynamisch proces, leidend tot sociale transformaties.³³ In dit proces van interactie en toe-eigening spelen machtsrelaties een rol.

Communicatietechnologie is deel van de communicatie-ecologie en wordt ook deel van de interacties en toe-eigeningsprocessen.³⁴ Communicatie-ecologie bestaat dus uit de interacties tussen de instituties die communiceren mogelijk maken, de mogelijkheden om te kunnen communiceren (sociale relaties, communicatietechnologieën (weg, auto, telefoon ect.), en de mensen die er deel van zijn. De vorm van de communicatie-ecologie is cultureel en sociaal geïnformeerd.

Verandering en communicatie-ecologie: belang van geschiedenis

Er heerst groot optimisme over de relatie tussen technologie en de ontwikkeling van een samenleving in minder ontwikkelde gebieden in de wereld (de marges).³⁵ Het ontwikkelingsvertoog stelt dat verbetering van communicatie tot directe verbetering van de situatie van arme mensen leidt.³⁶ Het introduceren van ICT is de ultieme wijze waarop de marges van de wereld bij het grote progressieve ontwikkelingsproject betrokken kunnen worden. Er wordt dan ook veel geïnvesteerd in ICT vanuit ontwikkelingssamenwerking, bijvoorbeeld door steun aan

lokale organisaties die zich bezighouden met het opzetten van communicatiecentra in Afrika,³⁷ maar ook door steun aan grote internationale bedrijven om communicatiemogelijkheden naar de meest afgelegen plekken van Afrika te brengen.³⁸ Deze ontwikkelingen zijn deel van de veranderingen in de communicatie-ecologie van verschillende marges in Afrika en dragen bij aan de toenemende complexiteit ervan. Hoe nieuw zijn al deze ontwikkelingen eigenlijk? Welke dynamiek was er in het verleden rond de introductie van communicatietechnologieën? Historisch onderzoek naar de dynamiek en complexiteit van de communicatie-ecologie van Afrika kan ons meer inzicht verschaffen in de huidige ontwikkelingen rond mobiele telefonie en tegelijk de optimistische ontwikkelingsgedachte kritisch beschouwen;³⁹ tenslotte waren alle media ooit nieuwe media.⁴⁰ Iedere geschiedenis leidt tot unieke complexiteit, zoals ook de voorbeelden van de ontwikkeling van communicatie-ecologie van nomaden in Mali en migranten in Tsjaad laten zien:

Het voorbeeld uit Mali laat zien dat mobiliteit ook een communicatietechnologie is.

De essentiële wijze van communiceren van nomaden is het reizen zelf. Mobiliteit is een manier van communiceren, en het geeft tegelijk vorm aan sociale instituties en wijzen van 'zijn', die zich uit in rituelen, in historische verhalen en in het trekken zelf. De trek met het vee kan beschouwd worden als ritueel. Het ritme van het trekken is de communicatie.⁴¹ In de tijd van de grote rijken in West Afrika (19^e eeuw) was het trekken ook een manier om relaties aan te gaan met staatsstructuren; hetzij om te onderhandelen over toegang tot weidegrond, hetzij om aan de druk van de overheid te ontvluchten. In de 20^e eeuw was het samenkomen tijdens rituelen, zoals het huwelijk, op bepaalde momenten van het

jaar een moment van uitwisseling. Nieuws over de anderen die ver weg zaten hoorde men eens per jaar.

De migratie naar het zuiden werd een stuk makkelijker eind van de vorige eeuw, na de grote droogtes, toen de hoofdweg van de hoofdstad naar centraal Mali werd geasfalteerd in 1985. Auto's en bussen werden deel van de mobiliteit van de nomaden. Vrouwen en kinderen konden met hun huisraad per taxi vervoerd worden naar het zuiden. Deze verandering leidde tot een hogere frequentie van contact: het werd makkelijker om vanuit het zuiden het noorden te bezoeken.

Natuurlijk kan lang niet iedereen zich dit veroorloven en hierdoor namen de sociale verschillen toe.

In 1992 was ik in gesprek met een oude nomadenvrouw in centraal Mali. Ik had mijn cassetterecorder voor het eerst bij het gesprek meegenomen en vroeg haar of ik het gesprek mocht opnemen. Ze vond dat goed. We praatten lang. Aan het eind van het gesprek vroeg ze mij wat ik eigenlijk voor een radio bij me had. Ik legde haar nog eens uit dat het geen radio was maar een cassetterecorder en dat ik kon opnemen. Na een tijdje vroeg ze mij of ik iets voor haar wilde doen. Kon ik de volgende dag terugkomen? Ze wilde een verhaal vertellen voor de radio, voor haar zoon die ver weg zat (ze wist niet waar precies, maar het was ver). Die moest toch weten dat die en die overleden waren. De volgende dag hebben we nog een uur samen gezeten en zij sprak in *fulfulde* over alle mensen die waren overleden. Ik moest de boodschap doorgeven aan de radio. Zij miste haar zoon erg.

In 2002 kreeg Douentza, de provinciehoofdplaats elektriciteit en de eerste tv. In 2005 kwam er mobiele telefonie. In 2006 bereikte de telefoon Boni en in 2008 kan de veehouder Ahmadou in het kamp bellen, zittend onder de boom.

Het voorbeeld van Tsjaad laat zien hoe politieke instabiliteit en armoede leiden tot mobiliteit zonder mogelijkheden van communicatie. Tsjaad heeft slechts 250 kilometer verharde weg, dat is erg weinig in een land twee keer de grootte van Frankrijk. De kleine stad in centraal Tsjaad, Mongo, was en is verbonden met de hoofdstad via een laterietweg die ieder jaar kapot regent. De meeste mensen liepen de 500 kilometer tussen de kleine stad en de hoofdstad. Sinds een aantal decennia is vervoer per vrachtwagen een optie, taxi-bus is er nog maar kort. Nieuws werd mondeling of per brief overgebracht, vaak door de chauffeurs. In 2002 was telefooncommunicatie mogelijk, via enkele vaste lijnen: één op het postkantoor en de andere bij de kerkelijke organisatie in de stad. Sinds 2006 is er mobiele communicatie mogelijk. Nog steeds hebben niet veel mensen een telefoon. Maar de hoop op de telefoon is er wel degelijk.⁴² De vraag is steeds vaker: koop je een telefoon voor me? en niet: geef me geld voor eten.

Zoals de voorbeelden laten zien is er in de regio's waar de nomaden wonen en de kleine stad in Tsjaad een heel snelle verandering geweest in de technologie van communicatie; echter communicatie was er altijd, en veranderingen in communicatietechnologie waren er ook. De consequentie lijkt dat het met iedere nieuwe technologie makkelijker wordt afstand te overbruggen, en vaker contact te hebben met mensen ver weg. De grote vraag is natuurlijk: hoe anders zijn de ontwikkelingen nu in vergelijking met die in het verleden? Welke gevolgen heeft de verandering in communicatie voor de economische ontwikkeling, voor de (her)definitie van de sociale marges, en voor mobiliteitspatronen, voor de ontwikkeling van sociale netwerken, en voor de identiteit van de mensen in de marge?⁴³ Dit zijn belangrijke vragen binnen de studie van de sociale geschiedenis van Afrika.⁴⁴

Communicatie-ecologie: Sociale relaties

De schetsen van Mali en Tsjaad laten een verandering zien in de manieren waarop mensen sociale relaties onderhouden en vormen. Welke consequenties heeft de verandering in communicatietechnologie voor de inhoud van die relaties? Om die vraag te kunnen beantwoorden moeten we eerst onderzoeken welke specifieke vormen sociale relaties aannemen bij reizende culturen in de marges. De vragen die we ons dan moeten stellen zijn: Hoe vullen mensen in de marges hun sociale relaties met hier en veraf in, met nieuwe communicatietechnologieën voorhanden? Wat is dat, hier en ver? Hoe krijgen sociale netwerken vorm en welke rol speelt communicatietechnologie daarin? En hoe verandert dit de visie op de marge en de identiteit van de mensen binnen de marge ten aanzien van de 'anderen'?

In een reizende cultuur, in een context van 'onzekerheid', is flexibiliteit een belangrijke eigenschap van de sociale relaties. Voorbeelden zijn flexibiliteit in hulprelaties,⁴⁵ in verwantschapsrelaties⁴⁶ en in de relatie met de overheid (vermijding).⁴⁷ Ongelijkheid, processen van in- en uitsluiting leiden tot continue herdefinities van die relaties en zijn deel van de flexibiliteit.⁴⁸ Deze relatief vreedzame relaties met de ander in de sociale marges staan steeds vaker onder druk door de toenemende politieke en economische onzekerheden; het conflictpotentieel neemt toe.

Een voorbeeld is de gastheer-vreemdeling relatie; ooit beschreven als een conflictreducerende relatie, maar steeds meer een vat van sociale spanningen.⁴⁹ Hoe ontwikkelde deze relatie zich bij veenomaden in Mali? Zij moeten zich tijdens de trek met het vee voegen in de relatie met de gastheer om toegang te krijgen tot weidegrond, of tot arbeid in de veehouderij. De relatie veehouder-akkerbouwer, of nomade-sedentaire boer is het perfecte voorbeeld van de vreemdeling-

gastheer relatie. De nomade is de vreemdeling. In deze relatie behouden zij een eigen identiteit.⁵⁰ Anderen gaan geheel op in de andere wereld en nemen een nieuwe identiteit aan.⁵¹ Er worden sociale grenzen gesteld, gedefinieerd vanuit de nieuwe economische en sociale situatie. Deze relaties staan onder druk. Vandaag de dag horen we steeds vaker over conflicten tussen akkerbouwers en veehouders, culminerend in conflicten zoals in Oost-Tsjaad en Darfur.

Het voorbeeld van Tsjaad laat zien hoe migranten zich in de stad vestigen. De families die vertrokken vanwege de droogte of vanwege het geweld vertrokken vaak niet 'en familie'. Het vertrek ging per familielid, man eerst, zoons ook, dan moeder en de jonge kinderen. Via de kleine rurale centra naar de grote stad of direct naar de grote stad. Zij kwamen in een nieuwe stedelijke omgeving. Rond Ndjamena vormden zich nieuwe wijken met een agrarisch karakter.⁵² Sommige families hebben zich uiteindelijk een 'legale' plek in de urbane omgeving verworven, anderen houden een trekkend bestaan, zich steeds verplaatsend naarmate de legale wereld hun plek opeist.⁵³ De integratie van deze migranten is meer of minder succesvol en leidt tot spanningen, geweld en conflict, zoals het voorbeeld van de straatkinderen laat zien. Op een bepaalde manier integreert het straatkind in het landschap van de stad en voegt het zich bij het leven op straat.⁵⁴ De kinderen staan in een hiërarchische relatie tot de rijkere stedeling voor wie zij allerlei arbeid verrichten. Maar ook hebben de kinderen niches gevonden in de stad waar zij hun eigen leven leiden, regelmatig interfererend met de wereld van politie en geweld. Deze patronen van sociale relaties met de samenleving waar men migrant is zijn deel van de geschiedenis van de communicatie-ecologie van de sociale en mobiele marges. De spanningen in deze relaties kunnen soms wel en soms

niet beslecht worden. Een belangrijk mechanisme voor het vermijden van conflicten is vertrek naar een volgende plek, waarbij veel gevraagd wordt van de flexibiliteit van deze mensen.⁵⁵ De voorbeelden laten zien dat dit lang niet altijd zonder conflict gepaard gaat. Er lijkt in de huidige situaties een tendens te bestaan dat mensen zich steeds meer op een eigen (identiteit/etniciteit) eiland terugtrekken.⁵⁶ Worden sociale grenzen harde grenzen en verdwijnt flexibiliteit in de relaties?⁵⁷

Dit toenemende conflictpotentieel wordt vaak uitgelegd met een Malthusiaans model, waarin de marges als probleemregio's worden gezien en waarbinnen xenofobie te duiden valt. Beleid laat zich ook (zij het genuanceerd) inspireren door deze theorie. Het beleid van overheden is vaak een afsluiting van de grenzen en een gevolg is vermindering in de mogelijkheden van mobiliteit en communicatie.⁵⁸ De politieke beslissingen staan haaks op de belevingswereld van de mensen in de marges ten aanzien van mobiliteit en de reële ontwikkelingen en mogelijkheden die zij hebben ook ten gevolge van de nieuwe mogelijkheden door de technologieveranderingen.⁵⁹ Er zou meer oog moeten zijn voor de flexibiliteit die deze samenlevingen informeert in hun reacties op veranderingen en voor de interactie tussen communicatietechnologie en sociale relaties via welke ideeën over veraf en dichtbij, en de identiteit en relaties van mensen in de sociale marges beïnvloed worden. Hoe verandert de wijze waarop sociale relaties worden aangegaan met de introductie van nieuwe communicatietechnologieën?

In het volgende filosofer ik over de mogelijke interferentie van mobiele telefonie in de communicatie-ecologie van de sociale marges.

Mobiele communicatie, een avontuur in de communicatie-ecologie

De ontwikkeling van mobiele telefonie gaat razendsnel in Afrika. Ook de sociale marges lijken 'plotsklaps' in de wereld van de draadloze communicatie te stappen. Ahmadou en Ousmanou zijn niet de enigen die ons bellen!

Laten we eerst een aantal feiten op een rijtje zetten over de sociale marges en telefonie. Stedelijke regio's waren het eerst verbonden met de technologie. In 1998 had de hoofdstad van de Grassfields Bamenda al mobiele telefoon, in 2005 volgden de kleine steden in centraal Mali en Tsjaad. De bijbehorende reclamecampagnes en de vele winkeltjes die al snel werden geopend hebben deze stadjes een ander uiterlijk gegeven. In principe konden mensen uit het achterland al makkelijker de telefoon gebruiken en zoals de openingsanekdotes laten zien deden zij dat ook, maar op beperkte schaal. De verschillen tussen landen en regio's daarbinnen zijn echter groot.⁶⁰ Momenteel wordt hard gewerkt aan de aanleg van draadloze telefonie door de verschillende telecomondernemingen.⁶¹ In vergelijking met eerdere communicatietechnologieën heeft de mobiele telefoon speciale karakteristieken die het inderdaad de naam 'nieuw' geven. In vergelijking met eerdere communicatiemanieren is de telefoon heel direct, Ahmadou en Ousmanou bellen op het moment dat zij willen en contact is direct en snel. Telefoontechnologie is niet vreselijk duur en toegankelijk voor veel mensen. De telecomondernemingen zijn op zoek naar steeds goedkopere technologie. De verwachting is dus dat het nog toegankelijker wordt. En het is een technologie van communicatie die in tegenstelling tot brieven bijvoorbeeld toegankelijk is voor zowel de geletterden als niet-geletterden van de samenleving. Deze specifieke karakteristieken van de technologie roepen vragen op over de manier waarop de telefoon sociale, culturele, politieke en geografische

patronen zal veranderen. Maar ook hoe deze technologie in de communicatie-ecologie wordt ingepast in de sociale marges. De inzichten die we tot nu hebben, zijn gebaseerd op recent onderzoek naar mobiele telefonie in Afrika, vooral uit het domein van NGO's en de ondernemingen die wetenschappers betalen voor productie van rapporten.⁶² De rapporten wijzen op parallele ontwikkelingen met Europa en de VS, zoals het ontstaan van een jeugdcultuur en het belang van de telefoon als identiteitsmarkeerder.⁶³ Er lijkt ook in Afrika een 'telefooncultuur' te ontstaan: de telefoon die niet meer weg te denken is uit het sociale en culturele leven.⁶⁴ De telefoon lijkt het ontstaan van nieuwe markten en nieuwe economische strategieën te bevorderen.⁶⁵

12

Dit is maar een deel van het verhaal laten we eens kijken welke veranderingen we kunnen verwachten binnen de communicatie-ecologie van de marge?

De binnenkomst van de ondernemingen: hoe komt mobiele telefonietechnologie het land in en bereikt het de marges? Welke nieuwe economische en politieke krachten spelen een rol?

Hoe wordt mobiliteit beïnvloed in de marges en daarmee het sociale en geografische landschap, door de uitbreiding van de telefonie?

Hoe veranderen sociale relaties en ideeën van mensen over de wereld?

Communicatie-ecologie en de nieuwe spelers in het veld: de telecomondernemingen

De introductie van nieuwe technologieën gaat gepaard met essentiële veranderingen in het Afrikaanse landschap. De kennis van de technologie komt meestal van buiten Afrika en is in handen van de grote maatschappijen zoals Nokia, Ericsson,

GSM. Ook de installatie van het mobiele netwerk is sinds de liberalisering van de markt van telecommunicatie geheel in handen van het internationale bedrijfsleven, zoals MTN, Zain, Orange.⁶⁶ Zij bepalen grotendeels wat er gebeurt op het gebied van de ontwikkeling van telecommunicatie en beschouwen commercieel succes, ondanks de retoriek over verantwoordelijk ondernemen, als nummer één in de te bereiken doelen. Afrikaanse staten profiteren van de hoge winsten van de bedrijven via belastinginning. Deze situatie zal onvermijdelijk leiden tot nieuwe vormen van ongelijkheid in de samenleving. Afrika staat voorlopig aan de verkeerde kant van de digitale kloof en binnen Afrika is het nog maar de vraag of de sociale marges volop kunnen meedoen in het technologische project.⁶⁷ In hoeverre beïnvloeden deze ontwikkelingen de staatsmacht? En in hoeverre komen er meer mogelijkheden voor mensen uit de sociale marges om zich te manifesteren? Controle over de media is een manier van machtsuitoefening van de staat.⁶⁸ In de retoriek rond de telefonie wordt door de ondernemingen totale vrijheid voorgesteld. Zoals een topmanager van een telecombedrijf in Soedan ons uitlegde: mobiele telefonie maakt staatsgrenzen nietig, bijvoorbeeld door het recent gelanceerde 'one network'-project; en 'dat is toch de realiteit van Afrika?'. Maar de interactie van de ondernemingen met diezelfde staat lijkt deze tendens geen recht te doen. Op het moment dat Soedan en Tsjaad in conflict raakten sloot de onderneming de communicatie tussen die landen af op verzoek van beide regeringen. Zuid-Soedan blijft om politieke redenen voorlopig moeilijk toegankelijk via de mobiele communicatie. Het conflict tussen Noord- en Zuid-Soedan maakt het bijna onmogelijk om de telefoonnetwerken naar het zuiden uit te breiden.⁶⁹

Voor de gewone burger lijkt mobiele telefonie mogelijkheden tot nieuwe organisatie en overschrijding van grenzen mogelijk

te maken. Bijvoorbeeld de organisatie van protest. Via de telefoon wordt onderling informatie uitgewisseld over politiek, soms ook over grote afstanden. Informatie over opstanden, stakingen en dergelijke wordt uitgewisseld via sms-verkeer; verkiezingen worden georganiseerd via de telefoon. In Nigeria organiseerde de bevolking met succes een actie tegen de telecombedrijven die te dure service leverden.⁷⁰ In Kameroen werden de studentenstakingen in 2006 mede georganiseerd door communicatie per telefoon.

Hoe zullen de mogelijkheden van mobiele communicatie zich ontwikkelen en het politieke landschap van de huidige autoritaire staten in Afrika veranderen? Welke consequenties zal het hebben voor de mensen in de marge?

Mobiliteit en telecommunicatie

Mobiele telefonie suggereert mobiliteit van mensen. Wat gebeurt er met de fysieke mobiliteit van mensen die toegang tot de telefoon (willen) hebben?

Het verlangen van Ahmadou om naar de stad te verhuizen is realiteit voor veel nomaden. De verstedelijking van de nomaden-samenleving gaat snel, zoals bijvoorbeeld in Mauretanië.⁷¹

Toen ik samen met een collega in 2003 twee weken in het kleine stadje Aioun-el-Atrous in Mauretanië bivakkeerde was een belangrijk thema van onze gesprekken de telefoon. Niet alleen omdat we hem zelf zoveel gebruikten, maar vooral omdat het een van de belangrijkste opkomende economieën in het stadje leek te zijn. Het was een manier voor de nomaden om in contact te zijn met herders van hun vee en familie op het platteland. Onze conclusie dat de verstedelijking ook door de telefoon werd bevorderd leek niet ongegrond.

In Kameroen wordt de kleine stad ook een attractiepunt vanwege de aanwezige elektriciteit, het feit dat er

telefoonkaarten te koop zijn, etc. Nomaden slaan hun kampen dichterbij de stad op om van deze faciliteiten gebruik te kunnen maken. Deze intensievere interactie met de stad kan leiden tot toename van het aantal mensen dat de stad wil inruilen voor het dorp of kamp. De kleine stad lijkt steeds meer een aanlegplaats te worden voor mensen die willen profiteren van de mogelijkheden van moderne technologie, en minder een vluchtplaats vanwege honger en oorlog.⁷²

Is het zo dat de interactie tussen verschillende communicatie-technologieën: mobiliteit, telefoon, wegen etc. leidt tot groei van kleine steden?⁷³

Communicatie-ecologie en sociale relaties

Communiceren is essentieel voor het onderhouden van relaties, dat lijkt evident, vooral in een reizende cultuur. Wat betekent de nieuwe fase in communicatie: mobiele telefonie voor de relaties van ver en de relaties van dichtbij? Is er een mogelijke invloed op de relaties tussen de migrant en de gastsamenvleving? Kunnen we iets zeggen over sociale spanningen en mobiele telefonie?

Onderzoek naar mobiele telefonie en samenleving in Amerika en Europa suggereert een tendens dat relaties over grotere afstand toegankelijker worden en dus ook een belangrijker rol gaan spelen in het leven van alledag. Dit geldt met name voor zgn. sterke relaties. Daarmee komen de zwakke relaties die bestaan met bijvoorbeeld de buurman, de mensen dichtbij, op de achtergrond. Een dergelijke verandering zou kunnen leiden tot meer sociale spanningen zoals al geponoerd door Granovetter in 1973.⁷⁴ Anderen wijzen op het ontstaan van meer individuerichte netwerken.⁷⁵

Zal dit ook het geval zijn voor mensen uit de sociale marge in

Afrika? De wijze waarop mensen de telefoon gebruiken om relaties aan te gaan, zal altijd gerelateerd moeten worden aan de specifieke communicatie-ecologie van een samenleving.⁷⁶ De sociale en mobiele marges waar mobiliteit en flexibiliteit centrale elementen van relaties zijn hebben hun specifieke wijzen van de invulling van relaties ver en dichtbij. Onderzoek naar de veranderingen door het gebruik van internet in Afrika laat zien dat migranten uit de marges door de intensievere communicatie met mensen ‘thuis’ ver weg, een leven van ‘in-betweenness’ aangaan waarbij zij steeds moeten jongleren met ver en de nieuwe omgeving dichtbij, een situatie die door veel migranten als dwingend wordt ervaren en hen weer geheel bepaalt bij het verre dat ‘thuis’ moet zijn.⁷⁷ Zal de mobiele telefonie ook een dergelijk effect hebben? De migrant die de vreemdeling is in de urbane periferie zal meer contact hebben met het dorp, of met thuis, en zich daardoor misschien minder oriënteren op de plek waar hij of zij leeft, op de relaties dichtbij. Hoe verandert een dergelijke verschuiving in relaties de dagelijkse netwerken, die cruciaal zijn in situaties van crisis en toenemende onzekerheid? Welke veranderingen kunnen we verwachten in de relaties tussen gastheer en vreemdeling, tussen autochtoon en allochtoon? Een belangrijke vraag is wie in de sociale marges de telefoon gaat gebruiken en met welk doel.

Mobility and flexibility of mind

Misschien verandert de nieuwe communicatie de relaties van ver en dichtbij, maar verandert het ook de percepties van ver en dichtbij.

Het aanhalen van sociale banden, het versterken van de relaties ver weg maakt de verwevenheid van de marge met de wereld ook helder in de marge zelf. Niet alleen ik ontvang Ahmadou aan de ontbijt tafel, ook hij heeft het gevoel dat ik bij hem

onder de boom zit. Tenslotte kan hij mij spreken op ieder moment van de dag. Hij uit onze nieuwe nabijheid door ons iedere ochtend te begroeten in het *fulfulde: jam waali, a waali e jam?*⁷⁸ Terwijl de koeien op de achtergrond loeien. Ahmadou’s ideeën over de andere wereld waar hij nu misschien binnen kan stappen, hebben veel te maken met zijn waarneming van nieuwe mogelijkheden. Ahmadou, wiens mobiliteit gericht was op het welzijn van het vee, lijkt zijn mobiliteit te heroriënteren richting de ‘moderne’ wereld, waar hij nu dagelijks mee kan communiceren. Hij is een van de rijkere veehouders en na de dood van zijn vader kan hij bepalen waar het geld van het verkochte vee voor gebruikt wordt. Hij heeft als een van de eersten een telefoon gekocht, wat hem zal helpen chef te worden van zijn groep. Er lijkt een tendens te zijn dat hij minder mobiel zal worden, maar tegelijk wordt hij mobieler in zijn gedachten over de andere mogelijkheden, en reist in gedachten naar de andere wereld.

Er is ook een andere manier waarop beelden over de andere wereld binnendringen. De campagnes van de verschillende telecombedrijven die met elkaar wedijveren over de klandizie van de mensen in Afrika gaan gepaard met vele beloftes van de nieuwe wereld. De billboards die Ahmadou tegenkomt tijdens zijn bezoeken in Douenta laten hem een andere wereld zien. Maar ook de technologie van de telefoon zelf appelleert aan een andere wereld. Zoals de titel van deze oratie laat zien, vertaalt men de nieuwe technologie naar de eigen wereld. Maar *telephon jom koyde*; een telefoon die kan lopen, komt uit een andere wereld, een wereld van vreemde technologie. Welke beelden van die andere wereld worden gevormd?⁷⁹

De transmissie van ideeën zal met de mobiele telefoon veranderen. Een reizende cultuur gaat niet alleen over de mensen die zich verplaatsen, maar ook over de ideeën die

zich met hen verplaatsen.⁸⁰ Ideeën zullen ook reizen door de communicatie per telefoon. Het is daarom heel belangrijk dat we in ons onderzoek naar deze ontwikkelingen vooral ook aandacht hebben voor de inhoud van de boodschappen die mensen verzenden en niet alleen voor de vorm. Meer communicatie met anderen ver weg, relatie tot nieuwe ideeën en kennis kan leiden tot het aannemen van een nieuwe sociale rol, waarbij de marge opnieuw een twistzone wordt.

Een veld binnen Afrikastudies

Mijn onderzoek van de komende jaren zal zich concentreren op de vergelijkende studie van sociale verandering en communicatie-ecologie van de sociale en mobiele marges. Ik zal mijn werk in Mali, Tsjaad en Kameroen voortzetten. Het *veld van onderzoek*, de mobiele sociale marges van onze wereld behoeft nog steeds onze aandacht, omdat sommige marges steeds marginaler dreigen te worden in een wereld waar vooruitgang het centrale doel is. In het onderzoek zal veel aandacht zijn voor een relatief onderbelicht deel van de migratiestudies in Afrika, namelijk de migratie binnen regio's. Onderzoek in de marge betekent niet dat we marginale wetenschap beoefenen. De kennis die bijvoorbeeld de antropologische methode kan genereren en de analyses die de sociale wetenschap en de humanities kunnen maken van sociale veranderingsprocessen leveren een belangrijke bijdrage aan kennis over, maar vooral ook een kritische blik op de nieuwe ontwikkelingen. Zoals de mobiele telefonie, waarbij technische kennis de voorwaarden van het spel lijkt te bepalen. Dit type onderzoek is idealiter georganiseerd in een verwevenheid tussen Afrikaanse en Europese wetenschappelijke instituten en wetenschappers, gebaseerd op dialoog en samenwerking. Communiceren en samenwerking zijn steeds belangrijker in de complexer wordende praktijk van onderzoek. In het

voorgestelde programma is met name ruimte voor sociale geschiedenis en antropologie. Samenwerking met literatuur en taalkunde, ontwikkelingsstudies en communicatiestudies zal de studie verrijken. Dit type onderzoek is idealiter georganiseerd in een verwevenheid tussen Afrikaanse en Europese wetenschappelijke instituten en wetenschappers, gebaseerd op dialoog en samenwerking. Dit opent de mogelijkheid om comparatief te werken, waardoor we beter in staat zijn dynamiek en processen te begrijpen van de samenlevingen die we bestuderen.

De etnografie van de communicatie-ecologie moet flexibel zijn, zoals de mensen in de sociale marges en de omgang met nieuwe communicatietechnologie.⁸¹ De beschrijving van deze wereld is noodzakelijkerwijs verbonden met nieuwe technologie. Film en foto's kunnen net als boeken en artikelen product van onderzoek zijn.

De afrikanistiek is het wetenschappelijke veld bij uitstek waar dit onderzoek een plek kan vinden.

Waarom Afrika? Daar wil ik nog één ding over zeggen. Ook de recente analyse van de manier waarop de mobiele telefonie zijn intrede doet in Afrika, met de overheersing van het mondiale kapitalisme afgedwongen door de WTO, Wereldbank en IMF en de grote rol van de zakenwereld, de kleine rol van de Afrikaanse staat of van Afrikaanse bedrijven, maakt duidelijk dat de digitale kloof niet gedicht is. Afrika is in economisch-technologische ontwikkeling nog steeds de marge van de wereld.⁸² Maar ook in de wetenschap blijft Afrika in de marge. Het lijkt erop dat er veel kennis geplukt wordt van het continent, maar wat schiet Afrika ermee op? Het is een politieke keuze om in Afrika te werken, maar wel in een Afrika dat zich in de wereld begeeft, zoals Ferguson heeft uitgelegd, in verwevenheid, en samen met Afrikaanse collega's.

Dankwoord

Dit veld van afrikanistiek zal een plek krijgen binnen de faculteit der letteren van de Universiteit Leiden en het Afrika-Studiecentrum (ASC). Ik wil de decaan van de faculteit der letteren, Prof.dr. Wim van der Doel, bedanken voor de toezeggingen die hij heeft gedaan om een Afrika-instituut binnen de faculteit te vestigen waarbinnen Masters- en PhD-onderwijs en het Afrika-onderzoek van de faculteit samenkomen en kunnen profiteren van de gezamenlijke inspanningen ook in financiële zin. Ik wil mij graag inzetten voor dit nieuw op te zetten instituut. De creatie van deze hoogleraarsplek die een brug vormt tussen het ASC en de faculteit der letteren is een belangrijke schakel voor het instituut. Ik bedank de directeur van het ASC, Prof. Dr. Leo de Haan, en nogmaals de decaan van de faculteit, Wim van der Doel, en de Rector van de Universiteit, Paul van der Heijden, voor hun steun aan deze leerstoel.

Ritueel bestaat niet voor niets en het uitspreken van een rede vestigt de hoogleraar. Maar, zoals ik eerder zei, bevestigt het als het goed is ook de inspanningen van een heleboel andere mensen. De inhoud van de rede die ik nu bijna heb uitgesproken is mijn verantwoording, maar zonder het onderzoeksprogramma⁸³ dat ik met Francis Nyamnjoh en Inge Brinkman heb ontwikkeld, had het er echt heel anders uitgezien. Bedankt voor jullie collegialiteit en vriendschap. Ik hoop dat de samenwerking zich in dezelfde positieve sfeer voortzet in de komende jaren.

De ASC-onderzoeksgroep 'Connections and transformations' is ook een inspiratiebron voor deze lezing. Discussies met alle leden van de groep waren niet alleen inspirerend maar vooral ook leuk en soms hilarisch. Zonder lol kunnen we niet leven. Met mijn naaste collega's Rijk van Dijk en Jan-Bart Gewald heb ik inmiddels zoveel lief en leed gedeeld dat die connections er

vanzelf komen. Bedankt voor jullie onvoorwaardelijke steun. Vele meesters hebben mij begeleid naar deze plek. Wouter van Beek zal nog steeds veel van zijn gedachten herkennen in mijn werk, maar ik heb er natuurlijk wel enige andere wendingen aan gegeven. Wouter heeft uiteindelijk ook zijn Dogon mobiliteit gegund. Franz von Benda-Beckman heeft mij governance bijgebracht. Gerti Hesseling heeft mij altijd gesteund in de jaren op het ASC. Van Gerti heb ik vooral geleerd dat wetenschap vooral ook een sociaal verhaal is, we moeten veel communiceren!

De discussies met de PhD-kandidaten die ik (heb) begeleid in Nederland en verschillende landen in Afrika, (Annemarie Bouman, Kiky van Til, Lotte Pelckmans, Nakar Djindil, Walter Nkwi, Ellen Blommaert, Laurens Nijzink, Laguerre Djeranti) zijn zeker zo belangrijk als mijn eigen ervaringen, maar hun voorbeelden en case studies zijn van hen en zullen u ter ore komen als zij hun proefschriften presenteren. Ik zie daar naar uit en ik hoop dat veel studenten hun voorbeeld zullen volgen. Ik heb in deze rede dankbaar gebruik gemaakt van de ervaringen met Afrika en Afrikaanse vrienden die deel zijn van de sociale marges van onze wereld. Onze werelden waren vaak heel verschillend en de definities van de ander waren vaak onvermijdelijk. Ik wil Ahmadou en Ousmanou bedanken voor hun openheid over wie zij zijn, en al die andere mensen die niet genoemd zijn met naam en toenaam, maar die in de sociale marges wonen en daar een bestaan opbouwen, hun kinderen opvoeden en accepteren dat het leven niet voor iedereen hetzelfde is. Ik hoop dat zij dat moeilijker gaan vinden nu de andere wereld dichterbij komt en dat er uiteindelijk meer gelijkheid zal zijn. Dank vrienden in Mali, Tsjaad en Kameroen voor jullie vertrouwen.

Zonder de collega's in Afrika, van CODESRIA, CDP, Lasdel, APAD, Point Sud, CRASH, Langaa, en in Europa Bayreuth,

Uppsala, Frankrijk, en de collega's van AEGIS en de vele conferenties die in deze netwerken worden georganiseerd zou het Afrika-onderzoek een stuk minder opwindend en sociaal zijn.

Collega's van het ASC, we hebben inmiddels veel gedeeld en we zijn het lang niet altijd eens. Mijn activiteit werd een aantal van jullie soms teveel en ik ben dankbaar dat jullie me af en toe remmen. Ik zal die rem hard nodig hebben in de komende jaren. Bedankt voor jullie collegiale steun.

Zonder het thuisfront, alhoewel vaak op afstand want ver weg, was het allemaal anders gelopen. Arie, Anneke, Gijsbert, Marie-Jose, Mark en Lieve: ik heb mij altijd verzekerd geweten van jullie steun. Bedankt!

Mijn wetenschappelijke project is verweven met dat van Han van Dijk. We zijn collega's, maatjes, deelden het veld en alle emoties die daarbij horen. Het ontrafelen van die trajecten is bijna niet mogelijk, wat soms moeilijk was maar waarvan we vooral de zoete vruchten plukken. Onze kinderen hebben veel van al die wetenschappelijke gekkigheden moeten verduren. Een moeder die vaak van huis is en regelmatig de vergaderingen van de dag herkaut tijdens het eten en niet te vergeten steeds vaker gebeld wordt uit Afrika. Han, Annigje, Gosse en Mette, ik ben blij dat jullie er zijn en een continue inspiratie in mijn leven vormen.

Noten

- 1 'Telefon jom koyde', is de naam van de mobiele telefoon in het *fulfulde* van Bamenda, Kameroen (Habsatu, January 2006).
- 2 Onder druk van de World Trade Organisation, zie Y.Z. Yu'a, 'The New Imperialism and Africa in the New Electronic Village', *Review of African Political Economy*, 29 (2007) 11-29.
- 3 Africa: Telecoms Acceleration, Africa Focus, May 17, 2008; In 2004 berichtte PANOS dat er een grote ongelijkheid is in de verdeling van toegang tot mobiele telefonie tussen de agrarische gebieden in Afrika en de stedelijke omgeving. De meeste ondernemingen hebben zich in eerste instantie op de stad gericht omdat daar het meeste te verdienen valt. (Panos, 'Telephones in Africa: Mind the Gap', Panos Media Brief 2004). Voor gegevens over de spreiding van mobiele telefonie per land, zie: www.itu.int/ITUtelecome; ICT indications for 2007: www.tinjurl.com/3gvdkl; Recent verschenen artikelen over mobiele telefonie in the New York Times (S. Corbett, Can the cellphone help end global poverty? April 13, 2008); The Economist (Nomads at last, a special report on mobile telecoms april 12, 2008), benadrukken de grote veranderingen die de nieuwe technologie teweeg brengt.
- 4 J. Fabian, *Time and the Other, How Anthropology makes its Object* (New York, Colombia University Press 2002 (1983)); P. Pels & O. Salemink, *Colonial Subjects, Essays on the Practical History of Anthropology* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999).
- 5 Fabian, 'Time and the Other'.
- 6 Zoals Jane Guyer analyseert: het beeld van Afrika als traditie tegenover de moderne wereld heeft ook onze gedachten over de geschiedenis van Afrika bepaald als een beschrijving van een plek (Jane I. Guyer, 'Traditions of Invention in Equatorial Africa', *African Studies Review*, 39, 3 (1996) 1-28).
- 7 Afrika als probleemcontinent, waar armoede heel hoog en endemisch is, waar de AIDS epidemie hard toeslaat, en waar bestuur nog zeer veel te wensen overlaat, waar extreme urbanisatie leidt tot grote stedelijke armoede, en waar conflicten endemisch zijn. Met name de arme burger is slachtoffer van deze crises. Hij/zij leeft van minder dan 1 dollar per dag en bevolkt de slums van grote steden, of bewerkt het uitgemergelde land in de verre uiteinden van onze wereld. Deze armoede moet verdwijnen voor het einde van 2015 zo heeft de rijke wereld besloten in de formulering van de millenium-goals. De beschrijving van de Afrikaanse burger als slachtoffer (*victimization*) en als doelgroep, bepaalt Afrika in de positie van de 'ander', de marge van onze wereld. Met deze retoriek wordt een appel gedaan aan de kwetsbaarheid van de mensen in de marge. (zie A. Kleinman & J. Kleinman, 'The Appeal of Experience; The Dismay of Images: Cultural Appropriations of Suffering in our Times', in: A. Kleinman, V. Das & M. Lock (eds), *Social Suffering* (University of California Press 1997) 1-24). Cf. M. de Bruijn & R. van Dijk, 'Questioning Social Security in the Study of Religion in Africa: the Ambiguous Meanings of the Gift in African Pentecostalism and Islam', in: C. Leutloff-Grandits et al (eds) *Social Security in Religious Networks, Anthropological Perspectives on New Risks and Ambivalences* (Oxford, New York, Berghahn Publishers 2009, fc).
- 8 Voortbouwend op het ingezette vertoog van Eric R. Wolf *Europe and the People without History* (University of California Press 1982); zie de kritiek van F. Cooper, 'What is the Concept of Globalisation good for? An African Historian's perspective', *African Affairs*, 100 (2001) 189-213); D. Hoerder, *Cultures in Contact, World Migrations in the Second Millennium* (Durham & London, Duke University Press 2002). Zie ook: I. Brinkman, *A War for People. Civilians, Mobility, and Legitimacy in South-east Angola During the MPLA's War for Independence* (Cologne, Rüdiger Köppe Verlag 2005).
- 9 P.T. Zeleza, *The study of Africa* (vol 1 and 2) (Dakar, CODESRIA 2006).
- 10 J. Ferguson, *Global Shadows, Africa in the Neoliberal World Order* (Durham and London, Duke University Press 2006).
- 11 Onzekerheid als drijfveer in het vormen van samenlevingen is een belangrijk thema in de studie van samenlevingen in Afrika. Onzekerheden zijn politiek, sociaal, ecologisch en economisch. Zie M. de Bruijn & H. van Dijk, *Arid Ways, Cultural Understandings of Insecurity in Fulbe Society, Central Mali*, (Amsterdam, Thela Publishers 1995); S.R. Whyte, *Questioning Misfortune, The pragmatics of uncertainty in eastern Uganda*, (Cambridge, Cambridge University Press 1997); A. Mbembe, 'Everything can be Negotiated, Ambiguities and Challenges in a Time of

Uncertainty', in: B. Berner & P. Trulsson (eds) *Manoeuvring in an Environment of Uncertainty: Structural Changes and Social Action in Sub-Saharan Africa*, (Aldershot, Ashgate, 2000) 265-275. De onzekerheidseconomie, of ook wel *risk society* kent zijn eigen dynamiek van hiërarchiseren (zie U. Beck, *Risk Society, Towards a New Modernity*, London, sage Publications 1992).

- 12 Van Dijk et al geven verschillende vormen van migratie aan. Zij duiden erop dat we weinig weten van de migraties tussen agrarische gebieden (H. van Dijk & K. van Til, Population Mobility in Africa: an overview, in: M. de Bruijn et al (eds) *Mobile Africa* (Leiden, Brill, 2001) 9-27). Zie ook M. de Bruijn & H. van Dijk, 'Changing Population Mobility in West Africa: Fulbe Pastoralists in Central and South Mali', *African Affairs* 102 (2003) 285-307; ook geven zij aan dat er een bepaalde vorm van migratie is die zich met name laat benoemen voor marginale gebieden; forced migration ten gevolge van klimaatsverandering, ten gevolge van conflict en ten gevolge van economische deprivatie (zie ook tijdschrift Forced Migration, Review Refugee Centre Queens Elisabeth House, Oxford, www.fmreview.org; D. Rain, *Eaters of the Dry Season, Circular Labor Migration in the West African Sahel*, West View Press 1999). Het label vluchteling of *Internally displaced peoples* gaat ervan uit dat deze mensen zich in een a-normale situatie bevinden en streeft ernaar de situatie te normaliseren, d.w.z. de vluchtelingen moeten uiteindelijk terug naar huis. Echter als migratie en mobiliteit deel zijn van sociale en culturele patronen van een samenleving (M. de Bruijn, D. Foeken & R. van Dijk (eds), *Mobile Africa, Changing Patterns of Movement in Africa and Beyond* (Leiden, Brill 2001), is het begrip thuis problematisch (L.H. Malkki, *Purity and Exile: Violence, Memory and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*, (Chicago, University of Chicago Press 1995)).
- 13 A.M. Howard & R.M. Shain (ed.) *The Spatial Factor in African History. The relationship of the social, material, and perceptual* (Leiden, Brill 2005).
- 14 Het nadenken over sociale ruimte, en niet-plaatsgebonden samenlevingen heeft met name veel inzichten verworven in transnationale studies. Hier sluit ik aan bij een debat over netwerksamenleving (M. Castells, *The Rise of Network Society*,

1st volume of the trilogy: *the information age: economy, society and culture* (Oxford, Blackwell 1996/2000)) en de centraliteit van mobiliteit in de vorming van samenlevingen (J. Urry, *Sociology beyond Societies. Mobilities for the Twenty-first Century* (London and New York Routledge 2000), J. Clifford, *Routes, Travel and Translation in the late Twentieth Century* (Cambridge, Harvard University Press 1997)). Binnen het veld van globaliseringstudies heeft met name de benadering vanuit de antropologie geprobeerd deze veranderingen te vertalen naar het lokale niveau, de gewone vrouw/man in Afrika (zie W. van Binsbergen & R. van Dijk (eds), *Situating Globality, African Agency in the Appropriation of Global Culture* (Leiden, Brill 2006)). De niet-geografiegebondenheid van samenlevingen heeft zich vooral sinds de jaren 1990 geworteld in de methoden van antropologie en geografie waar *multi-spatial* onderzoek, *multi-spatial livelihoods* een antwoord waren op globaliseringstudies (zie M. Kaag et al., 'Ways forward in Livelihood Research', in: D. Kalb, W. Pantser & H. Siebers (eds), *Globalization and Development, Themes and Concepts in Current Research* (Dordrecht, Kluwer Publishers 2004) 49-75; L. de Haan & A. Zoomers, 'Development Sociology at the Crossroads of Livelihood and Globalisation', *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 94, 3, (2004) 350-362). Gaim Kibreab bekritiseert de postmoderne nadruk op ruimte, boven plaats in processen van identiteitsformatie; hij beargumenteert dat 'place still remains a major repository of rights and membership' (G. Kibreab, 'Revisiting the Debate on People, Place and displacement', *Journal of Refugee studies*, vol 12, no. 4 (1999) 384-428); ik beweer dat de marge zich zowel in plaats als in sociale ruimte vormt; mensen in de marges ontlenuen hun identiteit met name aan de relatie met de ander die de sociale ruimte en plaats van de marge bepaalt.

15 H.P. Hahn & G. Klute, *Cultures of Migration, African Perspectives* (Berlin, Lit verlag 2007).

16 J. Clifford, 'Traveling Cultures', in: L. Grossberg, C. Nelson & P.A. Treichler (eds) *Cultural Studies* (New York: Routledge 1992) 96-116.

17 Peluso & Ribot geven aan dat de marge een plek is waar men ook hulpbronnen verdeelt, waar iedereen zijn samenleving maakt, het is een wereld in zich (N.L. Peluso & J.C. Ribot, 'A Theory of

- Access', *Rural Sociology*, 68, 2 (2003) 153-181). Dit idee goed toe te passen binnen de studie van straatkinderen, thuislozen etc. (zie M. de Bruijn, 'Streetchildren in N'djamena, Agency from the margins', in: M. de Bruijn, R. van Dijk & J-B Gewald (eds), *Strength beyond Structure. Social and Historical Trajectories of Agency in Africa* (Leiden, Brill 2007) 263-284; M. de Bruijn & N.S. Djindil, 'Etat nutritionnel et histoire de vie des enfants de la rue à N'djamena', *Psychopathologie africaine*, 33,2 (2005/6) 183-211). Janet Roitman spreekt over het domein van de illegaliteit (J. Roitman, 'Productivity in the Margins: The Reconstitution of State Power in the Chad Basin', in Das, V. & D. Poole (eds), *Anthropology in the Margins of the State*, Oxford, James Currey Lt., 2004, pp. 191-225).
- 18 V. Das & D. Poole (eds), *Anthropology in the Margins of the State* (Oxford, James Curry, Santa Fe, School of American Research 2004).
- 19 S. Falk Moore, 'Law and Social Change: the semi-autonomous social field as an appropriate field of study', in: *Law as Process: an anthropological approach* (London, Henley and Boston, Routledge and Kegan Paul 1977) 54-81.
- 20 De studie van de marges gaat ook over differentiatie tussen genders, generaties, leeftijd, etc. Sociale marges kunnen ook bestaan uit een relatief homogene groep zoals jongeren of jeugd, zoals het voorbeeld van de straatkinderen illustreert. Dat voorbeeld laat ook zien hoe de marges een groepsidentiteit kunnen forceren. Bij straatkinderen kan men spreken van een cultuur en een identiteit die de kinderen verbindt (zie de De Bruijn 'Agency from the Margins'; P.M. Decoudras & A. Lenoble-Bart, 'La rue : le decor et l' enfer', *Politique africaine*, 63 (1996) 555-562). Jonna Both heeft in haar onderzoek naar straatmeisjes in N'djamena genderverschillen centraal gesteld, zij constateerde dat er een aparte sociale ruimte, sociale marge is voor de meisjes en de jongens, die zich in de stad zelden kruist (J. Both, *Girls in the streets of Ndjamena* (working title), master thesis, fc.).
- 21 Het zijn die delen van de samenleving die anders zijn, of zich onttrekken aan de normaliteit van de wereld. Een normaliteit gedefinieerd door de heersende klasse en door structuren van governance, de duidelijkste de Staat. Das & Poole, 'Anthropology from the Margins'; K. Bales, *Disposable People, new slavery in the global economy* (London, University of California Press 1999); P. Farmer, *Infections and Inequalities, The modern plagues* (London, University of California Press 1999).
- 22 M. de Bruijn et al, ' *Mobile Africa*'.
- 23 M. de Bruijn, 'Mobility and Society in the Sahel: an Exploration of Mobile Margins and Global Governance', in: Hahn & Klute, ' *Cultures of Migration*' (2007) 109-128.
- 24 Risk positions, see Beck, 'Risk Society'.
- 25 De discussie die binnen de antropologie werd gevoerd over het veld van onderzoek dat niet alleen plaatsgebonden kan zijn zal in dit onderzoek zeker in de praktijk gebracht moeten worden. Onderzoek naar sociale ruimte is niet geografisch gebonden. Zoals Clifford (Traveling cultures) zo helder formuleerde: plaats is een definitie van de onderzoeker en niet van de cultuur die onderzocht wordt. 'In much traditional ethnography (...) the ethnographer has localized what is actually a regional/national/global nexus, relegating to the margins a 'culture's external relations and displacements.' (p. 100) (...) why not focus on any culture's farthest range of travel while also looking at its centers, its villages, its intensive field sites? (p. 101); zie ook discussies in A. Gupta & J. Ferguson, *Anthropological Locations, Boundaries and Grounds of a Field science*, (London, University of California Press 1997). See also note 13.
- 26 M. de Bruijn & H. van Dijk, 'Changing Population Mobility in West Africa'; 'Moving People; Pathways of Fulbe pastoralists in the Hayre-Seeno area, Central Mali', in: M. de Bruijn, H. Van Dijk, M. Kaag & K. van Til (eds), 2005, *Sahelian Pathways, Climate Change and Society in Central and South Mali*, (African Studies Centre, Research report 78 2005) 247-279.
- 27 M. de Bruijn, M. & H. van Dijk, 'The Multiple Experiences of Civil War in the Guera Region of Chad 1965-1990', *Sociologus* 57, 1, (2007) 61-98.
- 28 Eerste resultaten van het onderzoek van Walter Nkwi, ASC/ Universiteit van Buea (onderzoeksverslagen 2007/2008 en persoonlijke communicatie).
- 29 L & W. Ngwa (eds), *From Dust to Snow, Bush-faller* (Princeton, New Jersey, Horeb communications 2006); F.B. Nyamnjoh & P. Konings, *Negotiating an Anglophone Identity: a Study of the Politics of Recognition and Representation in Cameroon*, (Leiden, Brill 2003).

- 30 H.A. Horst & D. Miller, *The Cell Phone: an Anthropology of Communication* (London, New York, Berg Publishers 2006). Dit is een etnografische beschrijving van de relatie tussen communicatie en armoede. Ik gebruik de term 'communicatie-ecologie' als een metafoer, ook omdat ik zelf heel lang gewerkt heb met modellen uit de ecologische antropologie spreekt dat ongetwijfeld mee in mijn uitleg van deze ecologie van communicatie.
- 31 T. Ingold, *The Perception of the Environment, Essays on Livelihood, Dwelling and Skill* (London, Routledge 2000).
- 32 De Bruijn & Van Dijk, hebben het begrip 'pathways' voorgesteld voor de wijze waarop mensen zich vormen in hun veranderende natuurlijke omgeving. M. de Bruijn & H. van Dijk, 'Introduction: climate and society in Central and South Mali', in: M. de Bruijn et al (eds), *Sahelian Pathways*, (2005) 1-16.
- 33 Zie ook E. Croll & D. Parkin, 'Anthropology, the Environment and Development', in: E. Croll & D. Parkin, *Bush Base: Forest farm, Culture, Environment and Development*, (London Routledge 1992) 3-11; De Bruijn & Van Dijk 'Arid ways'. Zie De Bruijn et al, 'Strength beyond Structure'.
- 34 N.E.J. Oudshoorn & T.J. Pinch (eds), *How Users Matter. The co-construction of users and technology*, (Cambridge MA, MIT 2003); S. Woolgar & K.Grint, *The machine at work: technology, work and organization*, (Cambridge, Polity Press 1997); J. Law (ed), 1991, *A Sociology of monsters: essays on power, technology and domination* (London, Routledge 1991); G.A. Gow & R.K. Smith, *Mobile and Wireless Communications, an Introduction* (Berkshire, Open University Press 2006). De relatie tussen samenleving en technologie bouwt voort op de bestaande vormen van deze relatie.
- 35 Zie L. Waverman, M. Meschi & M. Fuss, 'The impact of telecoms on economic growth in developing countries, moving the debate forward,' *Vodafone Policy Paper series*, no. 3 (2005); C.C. Okigbo & E. Festus Eribo (eds), *Development and Communication in Africa*, Lanham; Ishemo Shubi L. 2004, 'Culture and Historical Knowledge in Africa: a Cabralian approach', *Review of African Political Economy* 99, (2004) 65-82.
- 36 Technologisch determinisme?; De relatie tussen technologische vooruitgang en ontwikkeling is echter helemaal niet zo eenduidig en gaat vaak gepaard met nieuwe ongelijkheden (zie F.B. Nyamnjoh, *Africa's Media, Democracy and the Politics of Belonging* (London, Zed Books 2005); W. van Binsbergen, 'Can ICT belong in Africa, or is ICT owned by the North Atlantic Region?', in: W. van Binsbergen & R. van Dijk (eds) *Situating globality*, 107-146; S. Wyatt, & F. Henwood (eds), *Technology and Inequality: Questioning the Information Society* (New York, Routledge 2000).)
- 37 Een voorbeeld in Nederland is IICD International Institute for Communication and Development, dat 11 jaar geleden is opgericht en is gefinancierd door het Nederlandse ministerie van ontwikkelingssamenwerking om te onderzoeken hoe ICT kan bijdragen aan ontwikkeling; F. Ebam Etta, Florence & S.Parvyn-Wamahiu (eds), *Information and Communication Technologies for Development in Africa* (Ottawa & Dakar, International Development Reserach Centre, CODESRIA 2003).
- 38 Celtel/Zain in Soedan (M. de Bruijn & I. Brinkman, The Nile Connection, Mobile Telephony in Sudan, a (draft) report for Zain 2008); cf. Yu'a 'New Imperialism'.
- 39 'The past in the present and the present in the past.' Geschiedenis informeert ons denken en ons handelen; geschiedenis legt bepaalde patronen neer; daarom is het verleden altijd te herkennen in het heden; maar in onze interpretatie van het verleden zien we altijd het heden terug. Zie M.Chapman, M. Mc Donald & E. Tonkin, *History and Ethnicity*, ASA Monographs 27 (London, Routledge 1989).
- 40 L. Gitelman & G.B. Pingree, 'Introduction: what's new about new media?' In: L. Gitelman & G.B. Pingree (eds) *New Media, 1740-1915* (Cambridge: MIT Press 2003) xi-xxii.
- 41 Transhumance als ritueel (A.M. Bongfliogli, *Dudal, Histoire de famille et histoire de troupeau chez un groupe de Wodaabe du Niger* (Cambridge, Cambridge University Press 1988).
- 42 Zie de Bruijn & Brinkman, 'Nile Connection': in hoofdstuk 6 leggen zij uit hoe in Juba de telefoon meer een verwachting is dan een realiteit.
- 43 Natuurlijk is het ingewikkeld te bepalen welke rol technologie speelt in de sociale veranderingen. R. E. Kraut et al, *Computers, Phones and the Internet, Domesticating Information Technology*, (Oxford University Press 2006).

- 44 Het onderzoek naar communicatietechnologie in de geschiedenis van Afrikaanse samenlevingen is relatief schaars. Ondertussen zijn er bij het ASC verschillende projecten gestart: W. Nkwi, Communication technology and society in Cameroon Grassfields, research proposal, ASC 2008; J-B. Gewald, I.C.E. in Africa, a research programme (2007) (meer informatie op de web site ASC www.ascleiden.nl); zie bijvoorbeeld: D.R. Headrick, *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850-1940* (New York: Oxford University Press 1988).
- 45 Zie F. von Benda-Beckmann, K. von Benda-Beckmann & H. Marks (eds), *Coping with Insecurity: An 'underall' perspective on social security in the Third World*, Nijmegen, *Focaal*, 22/23 special Issue (1994).
- 46 De Buijn & van Dijk 'Arid Ways', hoofdstuk 4.
- 47 F.B. Nyamnjoh, *Insiders and Outsiders: Citizenship and Xenophobia in Contemporary Southern Africa* (London, Zed books 2006).
- 48 L. Pelckmans, Negotiating the Memory of Fulbe Hierarchy among Mobile Elite Women, in: M. de Bruijn et al (eds) *Strength beyond Structure*, (Leiden, Brill 2007) 285-311.
- 49 Dit model is beschreven door W.A. Shack, 1976, 'Open Systems and Closed Boundaries: the Ritual Process of Stranger Relations in New African States', in: W.A. Shack & E.P. Skinner, *Strangers in African Societies*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1976, 37-47.; zie ook G.E. Brookes, *Landlords and Strangers: Ecology, Society and Trade in Western Africa, 1000-1630* (Boulder, Westview press 1993).
- 50 Wij hebben het model van de vreemdeling gebruikt in verschillende artikelen waarin we proberen uiteen te zetten hoe nomaden omgaan met de buitenwereld: M. de Bruijn & H. van Dijk, 'Introduction: Peuls et Mandingues: Dialectique des constructions identitaires', in: M. de Bruijn & H. van Dijk (eds), *Peuls et Mandingues: Dialectique des constructions identitaires*, (Parijs, Leiden, Karthala en Afrika-studiecentrum 1997) 13-29; M. de Bruijn, H. van Dijk & W. van Beek, 'Antagonisme et solidarité : les relations entre Peuls et Dogons du Mali central', in: Mirjam de Bruijn & Han van Dijk (eds), *Peuls et Mandingue* (1997) 243-265; M. de Bruijn, 'Rapports interethniques et identité: l'exemple des pasteurs peuls et des cultivateurs humbeebe au Mali central', in: Y. Diallo & G. Schlee (eds) *L'ethnicité peule dans des contextes nouveaux* (Paris, Karthala 2000), 15-37.
- 51 M. de Bruijn, 'The pastoral poor: Hazard, crisis and insecurity in Fulbe society in Central Mali', in: Azarya, V. et al (eds), *Pastoralists under Pressure* (Leiden, Brill 1999) 285-312.
- 52 M. de Bruijn, 'Neighbours on the fringes of a small city in post-war Chad', in: P. Konings & D. Foeken (eds), *Crisis and Creativity, Exploring the Wealth of the African Neighbourhood*, African Dynamics, (Leiden, Brill 2006) 211-230.
- 53 Deze mensen kunnen we duiden met *peripatetics*, zie J. C. Berland & A. Rao, *Customary Strangers: New Perspectives on Peripatetic Peoples in the Middle East, Africa, and Asia* (Praeger Publishers 2004); M. de Bruijn, 'From Pastoralist to Peripatetic: The Fulbe and Environmental Stress in Central Mali', in: B. Benzing & B. Herrmann (eds), *Exploitation and Overexploitation in Societies Past and Present*, IUAES-Series, vol 1 (Munster, Lit-verlag 2003) 357-365.
- 54 M. de Bruijn, 'Agency in and from the Margins'; Both fc.
- 55 Zie De Bruijn & Van Dijk 'Sahelian pathways'; J. Gallais, *Pasteurs et Paysannes du Gourma: la condition sahelienne* (Paris, CNRS 1975).
- 56 F. B. Nyamnjoh, 'Ever-Diminishing Circles': The paradoxes of belonging in Botswana, in: Marisol de la Cadena & Orin Starn (eds), *Indigenous Experience Today* (Oxford, Berg 2008) 305-332).
- 57 Schets van de urbane situatie: de toenemende onzekerheid in economisch en sociaal opzicht komt tot uiting in de steden van Afrika. Vandaag de dag lijkt het erop dat de steden van Afrika, met name de peri-urbane gebieden te kampen hebben met veranderingen in sociale relaties waarbij het steeds moeilijker wordt om het hoofd boven water te houden (J. Bouju & M. de Bruijn, 'Introduction : une violence sociale ordinaire. Le développement social de l'Afrique en question', *Apad bulletin* vol 27 & 28 (2007) 1-13; A. Marie (ed) *L'Afrique des individus, itinéraires citadins dans l'Afrique contemporaine* (Paris, Karthala 1997). Als sociale grenzen strakker worden aangetrokken verandert de ecologie van communicatie ingrijpend. Mobiliteit wat voor de sociale marges een van de manieren van communiceren is lijkt juist steeds meer te leiden tot afsluiting in de eigen cocon van de sociale marge.

- 58 Zie De Bruijn, 'Mobility and Society in the Sahel'.
- 59 'Immigration remains a contentious political issue. It is compounded by its perceived link with crime and increasingly with terrorism since sept 11, 2001. Xenophobic manifestations, however, ignore historical immigration patterns and their benefits for recipient states' Nyamnjuh 'Insiders Outsiders': 11.
- 60 Cijfers voor 2007: Kameroen: totaal aantal telefoongebruikers (subscribers): 3,267 miljoen, 19.68 per 100 bewoners, effectieve 'teledensity' 24,45; Tsjaad: 479 000 gebruikers, 4,78 per 100, effectieve teledensity 8,52; Mali: 2,568 gebruikers; 20,81 per 100 inwoners, effectieve teledensity, 20,13 (Africa telecommunication/ ICT indicators 2008; at a crossroads, ITU (International Telecommunication Union).
- 61 Dit is een belangrijke invloed van overheden in deze landen die een clause in het contract hebben dat ook de zogenaamd minder rendabele regio's telefoon moeten krijgen (interviews in Tsjaad, OTRT, Office Tchadienne de réglementation des télécommunication April 2008).
- 62 Zie Waverman 'The impact of telecoms'
- 63 Cf. G. Goggin, *Cell Phone Culture: Mobile Technology in Everyday Life* (London and New York, Routledge 2006); voor analyse van *phone culture* in het westen; zie ook J.E. Katz, *Magic in the Air, Mobile Communication and the Transformation of social life* (New Brunswick, Transaction Publishers 2006).
- 64 Katz 'Magic in the air', Goggin 'Cell phone culture' beschrijven de 'telefooncultuur' voor de westerse samenleving, H.P. Hahn & L. Kibora, 'The Domestication of the Mobile Phone: Oral Society and New ICT in Burkina Faso', *Journal of Modern African Studies* 46, 1 (2008) pp. 87-109 beschrijven telefooncultuur vanuit het idee dat de telefoon vooral een consumptiegoed is; D.J. Smith, 'Cell phones, Social Inequalities and Contemporary Culture in Nigeria', *Canadian Journal of African Studies*, 40,3, (2006) 496-523, in een analyse voor Nigeria benadrukt ook de verwevenheid van de telefoon in de Nigeriaanse cultuur maar verwijst vooral naar het politiek domein. In deze studies wordt de snelle acceptatie van de telefoon in Afrika benadrukt.
- 65 T. Molony, 'Trading places in Tanzania: mobility and marginalisation in a time of travel-saving technologies', M. de Bruijn & F.B. Nyamnjuh (eds) *New Social Spaces: mobility and technology in Africa* (working title) fc.
- 66 Yu'a 'New imperialism'.
- 67 Nyamnjuh 'New media'.
- 68 Zie ook de studie van Chéneau-Loquay, Annie (ed), *Enjeux des technologies de la communication en Afrique. Du téléphone à internet* (Paris, Karthala 2000); Chéneau-Loquay, Annie (ed.), *Mondialisation et technologies de la communication en Afrique* (Paris, Karthala 2004).
- 69 Zie De Bruijn & Brinkman, 'Nile Connection', en interviews in Tsjaad April 2008 met personeels leden van celtel, een belangrijke telecomprovider in Tsjaad; interview minister van het telecomministerie (OTRT, Office Tchadienne de réglementation des télécommunication) in Tsjaad, Ndjamena.
- 70 E. Obadare, 'Playing Politics with the Mobile Phone in Nigeria: Civil Society, Big Business and the State', *Review of African Political Economy* 33, 107 (2006) 93-111.
- 71 In Mauritanië hebben we een snelle verstedelijking van de nomadensamenleving gezien over de afgelopen 20 jaar, K. van Til, 'Neighbourhood (re)Construction and Changing Identities in Mauretania from a Small Town Perspective', in: Foeken, D. & P. Konings, *Crisis and Creativity*, (2006) 230-250.
- 72 De kleine steden lijken onderdeel te worden van een boeiende dynamiek die alles te maken heeft met de nieuwe mogelijkheden van de ICT technologie.
- 73 Kleine steden krijgen relatief weinig aandacht in urbanisatiestudies van Afrika. J. Baker, *Small Town Africa Studies in Rural-urban Interaction* (Uppsala, SIAS 1990); D. Foeken. & P. Konings, 2006, *Crisis and Uncertainty* (Leiden, Brill 2006).
- 74 Special report: Mobile Telecoms; Nomads at last; April 12th 2008, The Economist; deze theorie is ontwikkeld door M. Granovetter (M. Granovetter, The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, 78, 6 (1973) 1360-1380; The Strength of Weak Ties: a Network Theory Revisited, *Sociological Theory* 1 (1983) 210-233) die heeft gesteld dat zwakke relaties essentieel zijn voor het goed functioneren van een samenleving. Een te grote nadruk op sterke

relaties leidt tot isolement. De verhouding tussen zwakke en sterke relaties in een netwerk is gerelateerd aan sociale klasse, opleidingsniveau, en misschien ook aan sociale hiërarchie. Granovetter's theorie nodigt uit tot reflectie over de effecten van de mobiele telefonie in de sociale marges. De stelling is dat het verdwijnen van zwakke relaties uit het netwerk conflictpotentieel verhoogt.

- 75 Castells 'Network Society', zie ook S. Vertovec, 'Cheap Calls: the Social Glue of Migrant Transnationalism', *Global networks* 4, 2 (2004) 219-224.
- 76 H. Horst & D. Miller, 'From Kinship to Link-up. Cell phones and social networking in Jamaica', *Current Anthropology* 46, 5 (2005).
- 77 F. B. Nyamnjoh, 'Images of Nyongo amongst Bamenda Grassfielders in Whiteman Kontri', *Citizenship Studies* 9, 3 (2005) 241-269.
- 78 Met deze regelmatige telefoonuitwisseling consolideert Ahmadou ook zijn financiële relatie met ons.
- 79 Bushfallers in Kameroen gaan ook met grote dromen naar de andere wereld in de hoop dromen werkelijkheid te laten worden (zie Nyaw 'Bushfallers'; zie F.B. Nyamnjoh, 'The notions of Bushfalling and bushfallers in Cameroonian Diaspora', Draft paper, 2008.
- 80 Pelckmans 'Negotiating memory'; De Bruijn et al, 'Mobile Africa'; Zie ook S. Ponzanesi & D. Merolla (eds), *Migrant Carthographies, New Cultural and Literary Spaces in Post-Colonial Europe* (Oxford, Lexington books 2005). Deze collectie van artikelen benadrukt kunst als een expressie van migrantencultuur.
- 81 Virtuele onderzoekstechnieken bijvoorbeeld; mobiele telefonie en internet veranderen de praktijk van onderzoek (zie bijvoorbeeld L. Pelckmans, 'Anytime & the Other: the Mobile Phone as (re-) Shaping Anthropological Fields and Research Contexts', in M. de Bruijn & F.B. Nyamnjoh, *New Social Spaces*, fc.
- 82 Yu'a 'New imperialism'; 'Africa and the mobile phone: it's not all good news', *Financial Times*, 23 November 2006; deze auteurs wijzen op de achterstand in technologische kennis in Afrikaanse instituten.
- 83 'Mobile Africa Revisited: A comparative study of the relationship between new communication technologies and social spaces (Chad, Mali, Cameroon, Angola) (research programme WOTRO/NWO (W 01.67.2007.014), 2008-2013)

In deze reeks verschijnen teksten van oraties en afscheidscolleges.

Meer informatie over Leidse hoogleraren:
Leidsewetenschappers.Leidenuniv.nl

PROF.DR. M. DE BRUIJN

Mirjam de Bruijn promoveerde in 1995 op een studie naar nomadische samenlevingen en droogte in de Sahel, centraal Mali (cum laude). Sindsdien heeft zij verschillende financieringen gekregen voor post-doc onderzoek en onderzoeksprogramma's naar mobiliteit en verandering in de droge gebieden van West-Afrika en naar klimaatsverandering. In 2002 begon zij een onderzoeksproject naar lokale percepties en praktijken van conflict en oorlog in Tsjaad. Sinds 2005 coördineert zij een onderzoeksprogramma naar lokale dynamiek van conflict in West-Afrika. Vanaf 2001 werkt zij als senior onderzoeker bij het Afrika-Studiecentrum in Leiden, en werd in 2002 lid van het management team en hoofd van een van de onderzoeksgroepen van dit centrum. Zij is directeur van de Research Masters 'African Studies' van de faculteit der letteren, Universiteit Leiden. Sinds

juni 2007 is zij aangesteld als bijzonder hoogleraar bij deze Universiteit. In 2008 kon zij dankzij een financiering van NWO/Wotro het onderzoeksproject naar Communicatie, Mobiliteit en Marginaliteit in verschillende landen in Afrika starten.

Mijn onderzoek van de afgelopen jaren (sinds 1987) heeft zich geconcentreerd op de studie van de wijze waarop mensen in de meer afgelegen regio's van onze wereld hun leven inrichten en veranderen. Daarbij waren mobiliteit, nomadisme, onzekerheid en 'agency' belangrijke thema's. Het onderzoek voltrok zich vooral in Mali, Kameroen en Tsjaad in samenwerking met collega's en studenten in Afrika en elders in de wereld. Het onderzoek dat ik in deze rede formuleer is geïnspireerd door dit onderzoek en de samenwerking met vele collega's en studenten. Mijn onderzoek binnen deze leerstoel concentreert zich op de vergelijkende studie van sociale verandering en communicatie-ecologie (van de talking drum tot de mobiele telefoon) van de sociale en mobiele marges. Het veld van onderzoek, de marges van onze wereld heeft nog steeds onze aandacht, omdat sommige marges steeds marginaler dreigen te worden in een wereld waar vooruitgang het centrale doel is. In het onderzoek zal veel aandacht zijn voor een relatief onderbelicht deel van de migratie studies in Afrika, namelijk de migratie binnen regio's. De mobiele telefonie dient als een mooie ingang in de studie van communicatie en samenleving.

Universiteit Leiden